

اموختن ارتباط زبان و ذهن، لفظ و معنا
 درک اهمیت زبان و نحوه صحبت کردن و نوشتن عبارات در انتقال پیام و جلوگیری از خطای ذهن
 اموختن چند مغالطه در حوزه زبان
 آشنایی با انواع سه گانه دلالت مطابقی، تضمنی و التزامی

آنچه در این بخش می خوانیم

طراح: مجتبی محمودی
 دبیر فلسفه و منطق شهرستان ایزده
 سال تحصیلی: ۱۴۰۰ - ۱۳۹۹

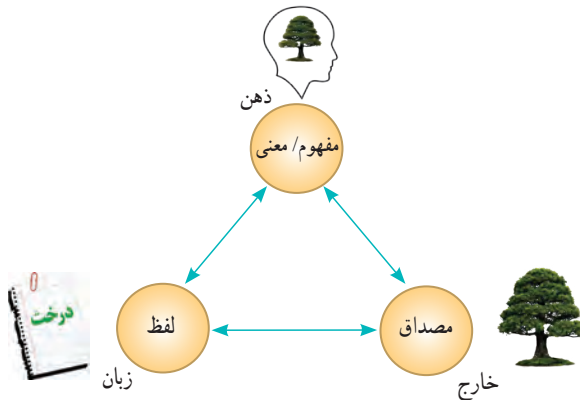
مشخص کنید که هر یک از عبارات زیر درباره خود لفظاند یا در مورد امری ذهنی یا امری در جهان خارج:

- ۱ **خواب خوبی دیدم.** (مربوط به **حیطه ذهن**) **خواب دیدن در ذهن ما اتفاق می افتد و نه در خارج**
- ۲ **«خواب» چهار حرف دارد.** (مربوط به **حیطه زبان**) **درباره خود لفظ صحبت شده است نه معنای آن**
- ۳ **وقتی زنگ زدی، خوابیده بودم.** (مربوط به **حیطه خارج**) **درباره عملی خارجی صحبت شده است. در خارج از ذهن، مثلاً در رختخواب می خوابیم و بیدار می شویم**

با بررسی سه جمله بالا مشاهده می کنید که مراد ما از مطالبی که بیان می کنیم، گاه مربوط به ذهن است و گاه مربوط به زبان (لفظ) و گاه مربوط به خارج از ذهن.

- اگر تلفن دوستان را اشتباه حفظ کنید، این خطای ذهنی باعث خطای خارجی خواهد شد.
- اگر از روی دفترچه تلفن دو فامیل هم نام خود را با یکدیگر اشتباه کنید، این خطای ناشی از دو نام مشابه باعث خطای خارجی خواهد شد.

مثال های بالا نشان می دهند که میان سه حیطه ذهن، زبان و خارج ارتباط وجود دارد و خطا در یکی از آنها می تواند باعث خطا در سایر موارد شود.

وظیفه منطق جلوگیری از خطای اندیشه و ذهن است و ذهن با دو حیطه زبان (الفاظ) و جهان خارج ارتباط دارد: به همین دلیل در این بخش به دو مبحث: رابطه «لفظ و معنا» (در درس دوم) و رابطه «مفهوم و مصداق» (در درس سوم) می پردازیم.

درس دوم

لفظ و معنا

۱) برای بیان و انتقال افکار خود به دیگران از الفاظ استفاده می کنیم. از آنجا که خطای در الفاظ و معنای آنها می تواند باعث خطا در اندیشیدن (تعریف و استدلال) شود، به مبحث الفاظ در منطق توجه خاصی می شود (علم منطق وابسته به زبانی خاص نیست و لذا در این بحث وارد قواعد صرفی و نحوی نمی شویم؛ بلکه به بررسی اصول کلی ای می پردازیم که اطلاع از آنها در حیطة زبان (الفاظ)، به ما در جهت جلوگیری از خطای اندیشه یاری می رسانند.

۲- به چه کلماتی مشترک لفظی می گویند؟

اشتراک لفظ

به موارد زیر توجه کنید:

- فردی دو ساعته، پیاده از تهران به مشهد رفت! (مسافرت وی سه هفته طول کشید، ولی همواره دو عدد ساعت به دست خود بسته بود!) دو ساعته دو معنا دارد: ۱. به معنی زمان ۲. به معنی ابزار و وسیله ی
- روزی راننده ای به پیچی رسید؛ خم شد و آن را برداشت! پیچ دو معنا دارد: ۱. پیچ جاده ۲. پیچ ابزار
- او سیر است. سیر بد بو است؛ پس او بد بو است! سیر دو معنا دارد: ۱. گیاه سیر ۲. سیر بودن، عدم گرسنگی

خطاهایی که جملات فوق پدید می آورند، ناشی از چه مطلبی در مبحث الفاظ اند؟ **اشتراک لفظ**

۲) (در هر زبانی، گاه چند معنای متعدد به کمک یک لفظ واحد بیان می شوند. مانند لفظ «شیر» که دارای سه معنا در زبان فارسی است. به این کلمات «مشترک لفظی» می گویند.)^۲

بسیاری از لطیفه ها نیز بر اساس اشتراک لفظ پدید

نکته مهم

آمده اند، به مثال زیر توجه کنید:

▪ فردی چند بلوک سیمانی را روی دوشش گذاشته بود و می برد. یکی به او گفت: چرا اینها را با فرغون نمی بری؟
گفت: دفعه قبل با فرغون بردم، چرخش پشتم را اذیت کرد!
چند لطیفه بر اساس اشتراک لفظ بیابید و آنها را در

کلاس مطرح کنید: برده بودند، با خانواده اش تماس می گیرد و می گوید: من تصادف کرده ام ولی حالم خوب است، فقط شانه ام شکسته است، وقتی به بیمارستان می آید با خودتان یک شانه بیاورید تا موهایم را شانه کنم

۱- در اینجا «با» دارای دو معنای مختلف است: به وسیله، به همراه.

۱) (اشتباه گرفتن کلماتی که ظاهری مشترک دارند، باعث بروز مغالطه «اشتراک لفظ» می شود) این مغالطه یکی از شایع ترین انواع خطاهای ذهنی است و به تعبیر مولوی: «اشتراک لفظ دائم رهن است».

→ نکته مهم

تمرین

۱- زیر الفاظ مشترک خط بکشید و معانی مختلف آنها را بیان کنید:

▪ امشب صدای تیشه از بیستون نیامد   شاید به خواب شیرین فرهاد رفته باشد

۱- خواب خوش   ۲- خوابی که شیرین می بیند

▪ علی کاری است. کاری غذا را خوشمزه می کند؛ پس علی غذا را خوشمزه می کند.

۱- فعال، کوشا و پر تلاش   ۲- نوعی ادویه و طعم دهنده غذا

۲- معنای واژه های زیر را مشخص کنید:

▪ شما نمی توانید وارد بخش مراقبت های ویژه بشوید.   نمی توانی: اجازه ندارید

▪ چون رانندگی بلد نیستی، نمی توانی ماشین را داخل پارکینگ بیاوری.   نمی توانی: مهارت ندارید

▪ پیر شده ای و دیگر نمی توانی این سنگ را بلند کنی.   نمی توانی: قدرت لازم را ندارید

۲- دلالت مطابقی را تعریف کنید؟

نحوه دلالت لفظ بر معنای جملات

لفظ «خانه» در هریک از جمله های زیر به چه معنایی به کار رفته است؟

۱ خانه ام را فروختم. تمام خانه ام را فروختم

۲ خانه ام را رنگ کردم. بخشی از خانه ام را رنگ کردم

۳ خانه ام را دزد برد. وسایل خانه ام را دزد برد

لفظ خانه در کاربرد نخست بر کل خانه دلالت دارد: (به این معنی) دلالت لفظ بر معنا که

مطابق با معنای اصلی لفظ است، «دالت مطابقی» می گویند. ۲

لفظ خانه در کاربرد دوم بر دیوارها و سقف آن دلالت دارد و شامل سایر بخش های

خانه نمی شود: (به این معنی) دلالت لفظ بر معنا که متضمن (دربردارنده) بخشی از معنای

اصلی لفظ است، «دالت تضمنی» می گویند. ۳

۳- دلالت تضمنی را تعریف کنید؟

۱- کاری نوعی ادویه است.

۲- دلالت به معنای حکایت گری و راهنمایی است. مراد از دلالت یک لفظ بر معنا آن است که ذهن انسان با شنیدن یک

لفظ به معنای آن منتقل می شود.

لفظ خانه در کاربرد سوم خود تنها بر وسایل خانه دلالت دارد و شامل هیچ بخشی از اجزای تشکیل دهنده ساختمان خانه نمی‌شود. (به این نوع دلالت **دالات لفظ بر معنا که بر لازمه یک شیء دلالت می‌کند، «دالات التزامی» می‌گویند.**)

تمرین

نوع دلالت لفظ بر معنا را در عبارات زیر تعیین کنید :

- تند ورق نزن، کتابم را پاره کردی! منظور صفحات کتاب است. (تضمن...)
- فالانی شیر است. منظور شجاع بودن فرد است. (التزام...)
- کتابم را گم کردم. منظور کل کتاب است. (مطابقه...)
- ماشینم خراب شد. منظور بخشی از ماشین است مثلاً موتور آن یا بدنه آن خراب شد. (تضمن...)

۲- مغالطه توسل به معنای ظاهری را تعریف کنید؟

۲) (به کار بردن دلالت مطابقی، به جای تضمینی و التزامی به خطایی منتهی می‌شود که آن را «مغالطه توسل به معنای ظاهری» می‌نامند) به موارد زیر توجه کنید و بگویید در هریک، بر معنای ظاهری کدام کلمه تأکید شده است :

▪ نمونه‌ای تاریخی : محمد شاه قاجار در حرم امام رضا (ع)

قسم یاد کرده بود که هرگز خون وزیر خود قائم مقام فراهانی را نریزد. لذا هنگامی که تصمیم به کشتن وی گرفت، دستور داد او را خفه کردند!

▪ گفته بودم اگر به رستوران بیایم، پول

غذا را من حساب می‌کنم

که الان حساب

کردم : سه تا کباب

بود و دو تا دوغ و

یک نوشابه، می‌شود

۴۲۵۰۰ تومان؛ اما

نگفته بودم که پول غذا

را من پرداخت می‌کنم!

شیوه نگارش کلمات

معانی را می‌توان به دو صورت کتبی و شفاهی به دیگران منتقل کرد. بنابراین اشتباه در کتابت و نگارش نیز می‌تواند باعث پدید آمدن خطای ذهنی شود. به موارد زیر توجه کنید:

گنجینه پنهان شده، توسط هوشنگ کشف شد.

گنجینه پنهان شده توسط هوشنگ، کشف شد.

او برای بازدیدی پنج روزه، از اصفهان به شهر ما آمد.

او برای بازدیدی پنج روزه از اصفهان، به شهر ما آمد.

۱- مغالطه نگارشی کلمات چگونه پدید می‌آید؟

۱ (عدم رعایت دقیق علائم سجاوندی و حرکات کلمات، باعث پدید آمدن «مغالطه نگارشی کلمات» می‌شود. این خطا می‌تواند به جز علائم سجاوندی و حرکات، ناشی از دیکته کلمات نیز باشد) مانند:

فردا سفر تمام می‌شود.

فردا صفر تمام می‌شود.

بدین جهت بخشی از کار ویراستاران، بررسی صحت علائم سجاوندی و در صورت نیاز، حرکت‌گذاری برخی از کلمات و نیز اصلاح غلط‌های املائی است.

تمرین

با تغییر علائم سجاوندی، معانی مختلف جملات زیر را مشخص کنید:

▪ به نظر علی احمدی دانشجوی خوبی است.

۱- به نظر، علی احمدی دانشجوی خوبی است. ۲- به نظر علی، احمدی دانشجوی خوبی است

▪ یک کنفرانس علمی در مورد حفاری چاه‌های نفت در شهر بوشهر برگزار می‌شود.

۱- یک کنفرانس علمی در مورد حفاری چاه‌های نفت بوشهر، برگزار میشود ۲- یک کنفرانس علمی در مورد حفاری چاه‌های نفت، در بوشهر برگزار می‌شود

▪ معنای کلمات زیر را بنویسید:

ارز: پول خارجی، بها عرض: پهنا در برابر طول ارض: زمین، سرزمین

ملک: کشور، پادشاهی ملک: به صورت، ملک به معنی پادشاه ملک: دارایی، آنچه در تصرف شخص باشد

به صورت، ملک به معنی فرشته

ابهام در مرجع ضمیر

حکایت زیر را بخوانید و بگویید منشأ خطای پادشاه لیدیه^۱ چه بود؟
پادشاه لیدیه پیش از جنگ با ایران، با کاهن معبد مشورت کرد. کاهن پیشگویی کرد که

«در جنگ لیدیه با ایران آن پادشاهی قدرتمند نابود خواهد شد». پادشاه لیدیه با شنیدن این خبر با شادمانی به جنگ رفت؛ اما شکست سختی خورد و نزدیک بود که کشته شود. وی شکوایه‌ای برای کاهن فرستاد. کاهن پاسخ داد که پیشگویی وی صحیح بوده است و او با این کار پادشاهی قدرتمند لیدیه را نابود ساخته است!

استفاده از عبارات دو پهلو می‌تواند باعث بروز خطای اندیشه شود. به مثال‌های زیر توجه کنید و سعی کنید دو معنای متفاوت از آنها برداشت کنید:

۱- دستم بر اسب نشست، دستی بر سرش کشید و حرکت کرد.

۱- دستی بر سر خودش کشید ؛ ۲- دستی بر سر اسبش کشید

۱- پلنگ به دنبال آهو بود که شکارچی به طرف آن شلیک کرد.

۱- به پلنگ شلیک کرد ؛ ۲- به آهو شلیک کرد

۱) (ابهام موجود در جملات # که ناشی از مشخص نبودن مرجع ضمیر است، می‌تواند منشأ

خطای اندیشه گردد؛ از این رو آن را «مغالطهٔ ابهام در مرجع ضمیر» نامیده‌اند)^۱

۲- مغالطه ابهام در مرجع ضمیر را تعریف کنید؟

۱- نام حکومتی در حدود ۵۰۰ سال پیش از میلاد در کشور ترکیه کنونی

دو پهلو بودن عبارت‌های زیر را توضیح دهید :

■ فرمانروای ظالمی یکی از مبارزان را دستگیر کرد و با او شرط کرد در صورتی که به فلان شخصیت در ملاً عام دشنام دهد، او را آزاد خواهد کرد. مبارز در برابر مردم گفت : ای مردم! فرمانروا از من خواسته است که فلان شخصیت را لعنت کنم، پس لعنت خدا بر او باد!

۱- لعنت خدا بر فرمانروای ظالم باد ۲- لعنت خدا بر شخصیت مورد علاقه مردم باد

■ سارا کتاب‌های احمد را به برادرش داد.

۱- سارا کتابها را به برادر احمد داد ۲- سارا کتابها را به برادر خودش داد

تعالیت تکمیلی

الف: خانمی که فامیل او « پزشکی » بود...! * زن یک پزشک...! * خانمی که پزشکی شغل او بود

۱- در عبارات زیر امکان پدید آمدن چه برداشت‌های متفاوتی وجود دارد؟ توضیح دهید.

الف) خانم پزشکی دیروز به عیادت بیماران آمد.

او گفت که این کتاب مال خودش است؛ * او گفت که این کتاب مال من گوینده است

ب) او گفت که این کتاب من است.

پسر گرد و خاک لباس خودش را تکاند

ج) پسر با دیدن پدر خود، گرد و خاک لباسش را تکاند. پسر گرد و خاک لباس پدرش را تکاند

د) چون ازو گشتی همه چیز از تو گشت. از او گشتن: (از ان او شدن؛ *) از او برگشتن و به او پشت کردن

ه) سعید همسایه‌اش را تکریم می‌کند. او فرد متدینی است. سعید فرد دینداری است؛ * همسایه سعید فرد دینداری است

و) عفو لازم نیست اعدامش کنید. عفو لازم نیست، اعدامش کنید؛ * عفو، لازم نیست اعدامش کنید

۲- الف) با مراجعه به کتاب علوم و فنون ادبی (۱) کدام یک از اقسام جناس،

می‌تواند باعث مغالطه اشتراک لفظ شود. جناس تام

ب: برادر که در بند خویش است؛ نه برادر نه خویش است

ب) یک مثال از اشتراک لفظ در ادبیات ذکر کنید که باعث زیبایی کلام شده باشد.

ج) در کنایه و استعاره در ادبیات از دلالت مطابقه استفاده می‌شود یا دلالت التزامی؟ دلالت التزامی

۳- نوع دلالت الفاظ زیر را از میان مطابقه، تضمّن و التزام، مشخص کنید :

الف) او حاتم بخشی می‌کند. دلالت التزامی

ب) دزد ماشینم را برد. دلالت مطابقه

ج) کفشم را واکس زدم. دلالت تضمّن، زیرا فقط روی کفش را واکس میزنیم

د) خانه خرابم کردی. دلالت التزامی

۴- نوع مغالطات زیر را تعیین کنید :

الف) چرا تمرین‌ها را حل نمی‌کنی و نشسته‌ای کتاب داستان می‌خوانی؟ چون دبیرمان گفت بروید مطالعه کنید؛ نگفت بروید تمرین حل کنید! **مغالطهٔ توسل به معنای ظاهری**

ب) سلمانی با تیغ دور سر فردی را اصلاح می‌کرد که ناگهان تیغ پوست وی را برید. فرد

اعتراض کرد که سرم را بریدی. سلمانی گفت: سر بریده که حرف نمی‌زند! **پاسخ سلمانی توسل به معنای ظاهری بوده است**

۵- نشان دهید چگونه با تغییر حرکات کلمات زیر معنای آنها تغییر می‌کند :

کشت، شکر، سم، سحر، نشسته.

دانش‌اموزان عزیز می‌توانید به وسیلهٔ فتحه، ضمه و کسره معنای کلمات را تغییر دهید.

* دسته‌بندی نمونه‌ها

مثال‌ها و نمونه‌های مرتبط با عناوین مطرح شده در این درس را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد:

۱- مواردی که در آنها یکی از انواع مغالطات به کار رفته‌اند.

۲- مواردی که دارای مغالطه نیستند اما مغالطه خیز به شمار می‌آیند و امکان به اشتباه افتادن افراد در آنها وجود دارد.

۳- مواردی که تنها مثال‌هایی از عناوین این درس بوده و مغالطه و مغالطه خیز نیستند؛ مانند بسیاری از موارد کاربرد اشتراک لفظ در ادبیات.

۱- مغالطهٔ اشتراک لفظ: هنگامی که میان یک معنای مطابقی لفظ با معنای

مطابقی دیگر آن اشتباه شده باشد؛ به عنوان مثال شیر جنگل (دلالت مطابقی) و شیر

خوراکی (دلالت مطابقی) با یکدیگر اشتباه گرفته شده باشند.

۲- مغالطهٔ توسل به معنای ظاهری کلمات: هنگامی که میان معنای مطابقی یک

لفظ و معنای تضمینی یا التزامی آن اشتباه شده باشد؛ به عنوان مثال شیر جنگل

(دلالت مطابقی) و شیر به معنای شجاعت (دلالت التزامی) با یکدیگر اشتباه گرفته

شده باشند.

۳- مغالطهٔ شیوهٔ نگارشی کلمات

۴- مغالطهٔ ابهام در مرجع ضمیر

مغالطات ناشی

از الفاظ